

Милан Ивановић*Филолошки факултет Универзитета Црне Горе, Никшић**mipozega@yahoo.com*

О семантичко-прагматичкој типологији имена „од урока“: Поводом једног етнографског записа из Бољевца

Апстракт: Полазећи од записа који је о именима новорођенчади у тадашњем бољевачком срезу 1909. оставио Саватије Грбић, у раду интердисциплинарним приступом проверавамо и допуњавамо семантичко-прагматичку типологију заштитних имена коју смо раније понудили поводом најскоријег пораста у фреквенцији јединице *Вук*. Семантички аспект типологије, који у предложеном облику чини подела на јединице чија је сврха да нечисте силе и бића одврате *заstraшивањем* и јединице чија је сврха да нечисте силе и бића одврате *заваравањем*, проверавамо интерпретацијом једног по једног имена из Грбићевог записа, посебно двају – *Чоре* и *Кежа*. Прагматички аспект типологије, који у предложеном облику чини само подела на једина и додатна заштитна имена, допуњавамо поделом на *генеричка* и *специфична* (за сву мушку, односно женску децу на датом ареалу, или за свако понаособ), те поделом на *привремена* и *стална* (до крштења, односно какве друге прекретнице, или до краја живота), успут одређујући порекло и смисао обичаја да се новорођенчету да име „на водици/знамењу“.

Кључне речи: заштитна имена, профилактичка имена, име на водици, име на знамењу, антропонимија, народна култура, српски језик

Увод

Чешће него интернационализмима *анотронејско име* (в. нпр. Podol'skaja 1988; Room 1996; односно Sitkei 2018; Collazo 2019) и *профилактичко име* (в. нпр. Brgles 2014, 60), лично име „које се човеку даје ради превентивне заштите од смрти, болести, дејства злих сила“ (Šćerapović–Bauk 2003, 279) српска наука назива већини прозирнијим термином *заштитно име* (в. нпр. Pižurica 1998; Novakov 2017). За наслов је пак, стилизације ради, опредељен синоним који је – такође као већини прозирнији, по узору на народски регистар, тј. његове називе лековитих трава¹ – сковао В. Чајканов

¹ Уп. народске називе, рецимо, пепељуше (лат. *Teucrium polium*): *трава од краста*, свећице (лат. *Gentiana asclepiadea*): *трава од жутице*, а посебно гушавице (лат. *Silene baccifera*): *трава од урока* (Simonović 1959).

вић (Ћајкановић 1923), а у конкуренцији је био и термин *анти-име*, који је Б. Сикимић (Sikimić 1998, 29) сковала, али као општији,² да би указала на чињеницу да се одговарајућа имена од осталих, односно „правих“ разликују тако што им се на изврстан начин супротстављају.

Сваки наведени назив својом мотивацијом скреће пажњу на неко од релевантних обележја дате категорије људских имена или *антропони-мијске категорије*. Три се назива, наиме, тичу односа према носиоцу имена и предмета именског деловања, утолико што указују на чињеницу да је замишљена сврха одговарајућих имена да заштите (*заштитна имена*), и то унапред (*профилактичка имена*),³ не само од погледа „злих очију“ и речи хвале и дивљења које ваља „да не чује зло“ (*имена од урока*),⁴ него и од нечистих сила и бића,⁵ те ствари који им посредују,⁶ а у крајњем од болести и смрти. Остала два назива тичу се пак механизма именског деловања и односа према централној антропони-мијској категорији, утолико што указују на чињеницу да се замишљено дејство одговарајућих имена састоји у одвраћању (*апотропејска имена*),⁷ и то по правилу негативном карактеризацијом носиоца, тј. придавањем особина супротних оним које се уобичајено придају, односно пожељним (*анти-имена*).

Како се у пучкој имагинацији заштитним именима заправо одвраћало нечисто, па и како се таква имена супротстављају осталим, односно „правим“, установили смо у претходном раду (Ivanović 2023), доказавши да су прототипска лична имена (макар међу мотивацијски прозирним) *жељна*, тј. да *изражавају пожељне особине* (попут *Живан* и *Здравко*), а да су

² Општији у смислу да је цитирана ауторка у исту категорију сврстала и погрдне родбинске називе које, уместо уобичајених, употребљава нпр. невеста за својту: *заврзан*, *чичоглави*, *козја брада*, *дивљи вепар* 'свекар'; *торбоноша*, *чичомрда*, *коњска глава*, *дивља крма* 'свекрва'; *говедари*, *вуцклагашње*, *ломигоре*, *дивљи керови* 'девери'; *комадаре*, *провируше*, *срдоплете*, *свађалице* 'заове'; *ометаче*, *ћелупаче*, *позвиздуше*, *карачице* 'јетрве' (Sikimić 1998, 36–38).

³ Према стгрч. *προφυλάσσειν* 'чувати предстражу; предупредивати'; в. RSR, s. v. *профилактичан*, као и KGL, 1231.

⁴ В. Đorđević T. 1938, као и Petrov 2014.

⁵ Према терминологији *Словенске митологије* (Tolstoj–Radenković 2001, 383–386) мисли се и на зле духове (тј. демоне, попут бабица), који су бестелесни, и на зла антропоморфна и(ли) зооморфна створења (попут чуме, вештица, разних некрштенаца и баукâ). В., за почетак, SMR, s. v. *бабице*, *чума*, *вештица*, *некрштенац*, *баук*, а за више података Zečević [1981] 2008.

⁶ Мисли се на „заварчене“ ствари, тј. „чини“; в. SMR, s. v. *чини*, *врачање*.

⁷ Према стгрч. *ἀπο-* 'од-' и *τρέλειν* 'враћати'; в. RSR, s. v. *апотропеј*, као и KGL, 174, 1390.

заштитна у односу на њих појмовно наспрамна⁸ утолико што (као такође мотивацијски прозирна) или *одричу пожељне особине* (попут *ЊЕРАДЪ*, из Дечанских хрисовуља) или *изражавају непожељне особине* (попут *МРЪ~ЗЕН*, из Дечанског поменика), у многим примерима *вербално маскирајући* носиоца животињским називима (попут *МОУХА*, из Дечанских хрисовуља, односно „дивјих имена“, у југоисточној Србији) или називима и именима припадника других народа (попут *Турчин*, односно *Бећир*, у Старој Црној Гори и суседним областима).⁹

Наведене механизме заштите личним именом у истом смо раду (Ivanović 2023) окарактерисали као *одвраћање заваривањем* (додавши им вербално маскирање именом другог корена, попут *Перо* 'Драган' или *Ђуро* 'Милић', у Херцеговини и њеној дијаспори) – насупрот *одвраћању застрашивањем*,¹⁰ чији су механизми у народној култури очигледно раније

⁸ Категоријалну супротност, наравно – као што често, тачније најчешће бива, тврде макар когнитивне науке – делимично нарушавају примери који се могу тумачити двојако. Имена *меџаџџ* (села *Сѣрош* и *Љуболићи*, ДХ; Grković 1986), *лисница* (села *Љуболићи*, *Бабе* и *Крастављане*, ДХ; Grković 1986) и *Видра* (код Црногораца, Брђана и Херцеговаца у *Топлици*) могла су, рецимо, бити не само заштитна, због делова ових животиња (длаке, канџи, зуба итд.) којим се услед њихове замишљене хтонске природе користило као амајлијама или средствима магијских радњи, него и жељна, због особина (сила, мудрост, окретност) којим су се ове животиње одликовале у колективном доживљају човека упућеног на природу (Vukanović 1940, 62; SMR, s. v. *амајлија*, *чини*, *врачање*, *медвед*, *лисица*). Не бисмо, ипак, рекли да су таква имена двојног, амбивалентног карактера (Tolstoj–Tolstaja 2000, 606), него да је њихова мотивација вероватно била дијатопијски условљена, што је и доказано двојаким тумачењем имена *Вук* (Ivanović 2023).

⁹ Уп. овај запис из Зете: „Родитељи којима деца умиру дају им турска или животињска имена, да би им живела“ (Radulović I. 1936, 60). За разлику од назива хтонских дивљих животиња и оних чије су особине пожељне (в. претходну фусноту), називи осталих дивљих животиња у антропонимији су искључиво служили вербалном маскирању отуда што та бића, просто зато што нису ничија, урок углавном не привлаче (уп. Đorđević T. 1938, 68), а можда и зато што се веровало да су дивље животиње „под старатељством богова“ (Loma 2008, 245) и стога ипак заштићене, како на прајезичкој равни саопштава и њихов назив (од пие. *deĩmos* 'бог').

¹⁰ На двојство апотропејског дејства заштитних имена овако експлицитно први је указао аутор ових редака, али му апсолутно првенство у интерпретацији ипак не припада утолико што је имплицитног указивања и те како било и раније, посебно код Т. Вукановића (Vukanović 1940, 67): „Давањем злог имена ми желимо да се зло од зла *заплаши*, да побегне од њега. [...] Име од некрштене душе може да спасе од злих духова, јер се ови именом *заваравају*“ (курзивом истакли ми). Слично је пре њега изрекао С. Тројановић (Trojanović 1911), тврдњом да се давање надимка (у Вуковом значењу тог термина!; в. SR 1852) „чини једино да се *заваравају* демон-

напуштени, те се малтене искључиво потврђују у споменичкој грађи (именима каква су *ЏАННА* и *БАГАЉЏ*, из Дечанских хрисовуља). Поред овакве поделе, поделе из семантичког аспекта, на јединице чија је сврха да нечисто одврате *заstraшивањем* и јединице чија је сврха да нечисто одврате *заваравањем*, предложили смо и поделу из прагматичког аспекта, такође двојну, на *додатна*, односно заштитна имена за све употребе осим службене (каква су горенаведена *Перо* и *Ђиро*), и *једина*, односно заштитна имена за сваку, па и службену употребу (како је било *Вук* у случају В. Карацића).

Да ли је оваква типологија српских заштитних имена довољна да опише и објасни сваки пример, може се утврдити једино узастопним проверама помоћу грађе коју до сада нисмо обухватили, што је поступак који ћемо у овом раду и покренути, провером помоћу једног вишеструко значајног етнографског записа из тадашњег бољевачког среза:

Док је дете некрштено, зову га оним именом, које му је свештеник дао на водици, а кад неће да га зову тим именом, зову га ако је мушко: *Чоре*, *Турче*, *Кежа*, а ако је женско: *Булче*, *Циганчица*. (Grbić 1909, 112)

Иако у цитираном исказу ономастичке јединице нису поменуте као заштитна имена, оправдано их је разматрати тако. Док им и сами не докажемо апотропејски карактер, ослонићемо се – наиме – на јединство које су у њиховом тумачењу испољавали претходни аутори: од С. Тројановића (Trojanović 1911, 74) до Ж. Требјешанина (Trebješanin [1991] 2008, 89), какад штавише наглашавајући да она бејаху „очигледно заштитна“.

Истраживачки приступ и допринос

Више него ранијим радовима о српским заштитним именима, укључујући последњи (Ivanović 2023), овај ће пут у средишту пажње бити питања *како* су употребљаване конкретне ономастичке јединице, записане у околини Бољевца, и њихове паралеле на осталим пунктовима српског етничког простора, те *чиме* су, тј. којим компонентама исходишног значења, не само денотативног него и конотативног, оне деловале у пучкој имагинацији. У обама случајевима одговори би нас могли довести до закључка да претходно предложену типологију српских заштитних имена ваља кориговати – у првом случају на њеном прагматичком плану, а у другом на њеном семантичком плану.

ске силе, које би детету могле да науде [...]; а што му дају опет надимак *Вук*, то је за то, да и од самог имена беже нечисти, па да дете оставе на миру, јер нечисти увек се *боје* вука. Исти значај имају и многобројни надимци [...] од некрсти [...], особито турска имена“ (Trojanović 1911, 74; курзивом истакли опет ми).

Евентуалне корекције биле би, разуме се, теоријски допринос овог рада. Његов методолошки допринос састојао би се пак у демонстрацији плодотворности интердисциплинарног приступа који укључује лингвистичке дисциплине и етнологију са етнографијом. Да је такав приступ плодотворан, претпостављамо већ отуда што се на прво питање, *како* су дотична имена употребљавана, данас не може ваљано одговорати без примене етнографских извора насталих пре него што је дата ономастичка категорија застарела, али ни без ономастичког поређења дате категорије са осталим категоријама личних имена, посебно централном, прототипском. Аналогно томе, на друго питање, чиме је дотична категорија деловала са становишта културе и језика који су је развили, не може се ваљано одговорати без етнолошких сазнања о тој култури, посебно њеној религији, али ни без примене одговарајућих лингвистичких метода.

Одговарајуће лингвистичке методе биле би, макар из угла аутора ових редака, компоненцијална анализа и методе когнитивне семантике, које се примењују не само у лексикологији (Dragićević 2010, 65–108) него и у њој сродној, овај пут релевантнијој дисциплини – етимологији (в. нпр. Ivanović 2021a). Што се тиче сазнања о српској народној религији и уопште култури, ослонац ће нам поред резултата класичних, еволуционистичких анализа, чију узорну синтезу представља *Српски митолошки речник* (SMR), у првом реду бити теорија Д. Бандића (Bandić 1991a, 181) о народном православљу Срба, чији је елемент и тврдња да је „двострука провенијенција“ те религије, прехришћанска и хришћанска, „била и остала њено основно обележје“.

Напослетку треба посебно нагласити да и овај рад, без обзира на његову интердисциплинарност, одговара функционализму Бандићеве, дакле чисто етнолошке теорије, испољеном, између осталих публикација (Kovačević 2015, 41–44), и у чланку о крсној слави (Bandić 1986, 18). Ни овде се, другим речима, „не разматра проблем постанка“, него „problem опстанка“ једног обичаја. Зато се српска заштитна имена и не доводе у генетске везе са одговарајућим јединицама блискосродних, словенских и неблискосродних индоевропских језика, нити типолошке везе за одговарајућим јединицама несродних језика. Приступ и крајњи циљ овде су, дакле, са чисто етнолошког становишта суштински другачији: „формалном специфичношћу“ (овде *мотивацијом*, односно *исходишним значењем*) српских заштитних имена објаснити чињеницу да у изворном виду она нису опстала, а њиховом „специфичном функцијом“ (овде *замењеном сврхом*) чињеницу, која је досадашњим истраживачима изгледа промицала, да је положај тих јединица у ономастичком систему ипак опстао, али само на неки начин, утолико што га данас заузимају „формално“ другачија имена.

Допуне прагматичког аспекта типологије

Запис Саватија М. Грбића (1868–1915) – рођеног Ивањичанина који је, као учитељ, од 1898. до 1911. службовао у Бољевцу (Milošević 1991, 45) – проценили смо при крају увода као вишеструко значајан пре свега зато што нам показује да заштитна имена код Срба нису морала бити *специфична*, тј. различита од носиоца до носиоца (истог пола), него да су од ареала до ареала могла бити и *генеричка*. Док Грбић, наиме, запажа да су сва мушка новорођенчад којој су у тадашњем бољевачком срезу надевана заштитна имена била или *Чоре* или *Кежа* или *Турче*, као што су нпр. у Мокрој Гори била једино *Турчин*,¹¹ Вук с друге стране запажа да је *Турчин* било само једно од многих заштитних имена турског (*Осман*, *Хасан*, *Мурат*, *Мустафа*) и сваког другог порекла (нпр. *Шуто*) која су поједини одрасли мушкарци у Старој Црној Гори (SR 1852, 386) и суседним областима носили до смрти.¹²

На основу Грбићевог записа увиђамо, осим тога, да заштитна имена код Срба нису морала бити *стална*, тј. таква да се употребљавају до краја носиоцевог живота (као у поменутим областима, Старој Црној Гори и њеном суседству, или каткад у ужичком крају¹³), него да су од ареала до ареала могла бити и *привремена*, тј. таква да се употребљавају закључно са одређеним прагом носиоцевог животног циклуса – крштењем (као у Мокрој Гори¹⁴ или у лесковачком Поморављу¹⁵), стрижењем (као у околини Сврљига)¹⁶, пресељењем у град, односно поласком у школу (као у околи-

¹¹ В. фусноту 14.

¹² В. фусноту 30.

¹³ „Догађало се каткада да умре стар човек у селу па да нико не зна његово право име јер су они који су то знали (кум и родитељи) већ одавно умрли“ (Blagojević 1984, 230). Уп. примедбу уз Дојчевићево причање „Женски донос – празни понос“, где се заштитно име као додатно назива Вуковим термином *надимак* (Ljubiša [1877] 1902, 66).

¹⁴ „Све док се не крсти дете се сматра 'нечистим' и за то време мушко зову *Турчин*, а женско *Булица*“ (Blagojević 1984, 229).

¹⁵ „Детиње име се не казује укућанима пре ручка [уприличеног поводом крштења]. Ако би кум изговорио његово име, новорођенче би умрло. Зато се строго пази, чак и на крштењу, да се име не сазна. Има кумова који приђу попу па му на уво шапну име. Но има обичај у неким селима да се име детиње казује пре ручка. Наиме, кад дете донесу с крштења, ставе га у наћве, заклопе и после отклопе. Тад се каже име и сви присутни кажу: 'Нека је живо и здраво!'“ (Đorđević D. 1958, 421).

¹⁶ „У Тијовцу, до чина стрижења, дете зову свакако, нпр. *Циганче*“ (Petrović S. 1992, 85). За податке о обичају стриже в. Petrović S. 2014, 684–690.

ни Алексинца)¹⁷, или одласком у војску, односно ступањем у брак (као у ужичком крају)¹⁸.

Као привремено се заштитно име на неким ареалима, с друге стране, употребљавало током одређеног временског интервала (кажемо под условом да се етнографски записи сви до једног могу сматрати поузданим) – за недељу дана (као у данашњем пиротском округу)¹⁹, четрдесет дана (као у Грузи)²⁰, неколико месеци (као у Хомољу)²¹, целу годину (као у Грбљу²² или у околини Требиња²³), па и више година (као у околини Србице)²⁴.

Екскурс о имену „на водици/знамењу“

Будући да су привремена заштитна имена давана из прехришћанских побуда (које се у идеологизованим дискурсима збирно називају паганством или сујеверјем), те да су веома често била скаредна, српско је свештенство

¹⁷ Т. Ђорђевић (1941, 199) прича о другу који се кроз целу основну школу звао *Драгутин* да би „уласком у гимназију“ добио име *Богомир*, које му је заправо све време и стајало у крштеници.

¹⁸ „Ако се деца ’не дају’ и ’не држе’, обичај је био да се новорођенче зове лажним именом, обично ружним (’грдним’), а право име се крило све до удаје, тј. до поласка у војску“ (Blagojević 1984, 229–230).

¹⁹ „Име детету не казују за недељу дана. Треба дете друкчије звати, а не како је крштено [...]. Ово нарочито вреди за онога коме се не држе деца“ (Nikolić 1910, 176).

²⁰ „Неки родитељи крију име детета за неко време, па га називају погрдним именима: *гад*, *гадура*, *поганац*, *скот* и сл. То чине да заварају траг вештицама, које за четрдесет дана од детињег рођења траже дете да му напакосте“ (Petrović P. 1948, 324).

²¹ „Од крштења може проћи неколико месеци па и читава година, а да се у кући не зна право, крштено име детиње, све дотле, док се његови родитељи нарочито не спреме за *казивање имена*. За то време дете у кући зову именом, што је на молитви добило, или му сами даду име *Миче*, *Диче*, *Бугарче*, *Влашче*“ (Milosavljević 1914, 102).

²² „Прије године не ваља ђетету казати како му је име, да живи до дубоке старости и да буде срећан“ (Ћајкановић 1934, 14).

²³ У народној причи „Сељани оженили калуђера“ (Vrčević 1881, 72–83) „старинска и оглашена породица Зотовић“ након пет кћери добија синове близанце. Отац њихов, кнез сеоски Милош, „човјек разуман и богобојаљив“, стога заклиње на крштењу „попа и кума најстрашнијом клетвом, да никоме не казују ни да је обоје мушко ни како им је име, него да је једно мушко, име му Живко, а друго да је женско, име јој Јокна. Овим су их именима звали за пунању годину, и нико изван кутње чељади није знао да је обоје мушко, ни како им је име“.

²⁴ „Коме *umiru muška deca*, *krste dete u crkvi*, а *ime se ne kazuje*, за *jednu ili nekoliko godina*, али се каже *neko drugo*, ’*milosno*’ име“ (Vukanović 1986, 229).

тај обичај вероватно заменило, тј. преиначило или „христијанизовало“, обичајем *именовања на водици*, односно *знамењу*²⁵:

Истог или наредног дана [по рођењу детета] иде се цркви, да се узме „водица“. Захвата се текућа вода са извора и завити босиљком. Свештеник освети воду и да̑ име детету („име на водици“). Ово име служи детету до крштења. Водица се помало сипа у воду с којом се купа дете за четрдесет дана. (Petrović P. 1948, 259)

Обичај је у појединостима могао варирати ареално,²⁶ али му је језгро битних обележја свуда била истоветно – имена „на водици“ била су у првом реду светачка, а могла су се и задржати:

У православној цркви, независно од кума, свештеници крсте новорођено дете „на водицу“ и најчешће му дају име по неком свецу, посебно ако овај „пада“ у време крштења [...]. Када би период између овог крштавања и кумовог, из одређених разлога, био нешто дужи, укућани би се у међувремену навикли на „црквено“ име и задржали га и касније, тј. и после кумовог крштења. (Radić 1982, 426)

За разлику од обичаја да се новорођенчету да̑ заштитно име (које је обично или „страшно“ или „ружно“), овај обичај живи и данас, захваљујући чему познајемо и остале његове, у предоченим цитатима непоменуте појединости, попут чињенице да се свештеник при знаменовању „моли да Господ благослови [породиљу] и дете, 'које је донето да се јави Теби, Творцу свега' и да по крштењу буде убројано у изабранике Царства Божјег“ (ЕР, s. v. *знамење*, 730). Име „на водици“, дакле, и даље „има привремену намену“, али „ако буде на крштењу прихваћено, оно остаје трајно и уписује се у протокол крштених“ (ЕР, s. v. *име*, 777). Једина је разлика што се сада родитељима пружа и могућност извесног избора, па и што се међу народним именима, збирно изгледа и даље мање препоручљивим, на известан начин препоручују имена мотивисана називом *крст*:

Готово редовно се даје по светоме који има спомен тога дана, или, што је у новије време све чешћа појава, има се на уму неколико лепих имена, светачких и народних [...]; она са знамењем крста представљају знак заштите и уводе дете под заштиту анђела чуvara. (ЕР, s. v. *име*, 777)

Износећи на почетку овог поглавља хипотезу да је реч о преиначеном прехришћанском обичају, у ствари смо се уклопили у теорију, у

²⁵ На терену се могла чути и дисимилативна варијанта зламање (в. нпр. Vego-vić 1887, 160).

²⁶ У пожешком крају, нпр., водица се у воду за купање доливала до крштења (Tešić 1988, 49).

српској науци класичну, а и током последњих деценија признату и врло раширену,²⁷ али не и општеприхваћену,²⁸ да вероватно још од првог архиепископа, Св. Саве (1219–1234), Српска православна црква не води „непотребну и нецелиходну борбу са обичајима из старе вере“ (Ћајкановић 1941, 64), него им даје хришћански смисао, због чега се у традиционалном обележавању крсне славе, Божића, Ђурђевдана и других истакнутих хришћанских празника код Срба – „као латентни религијски супстрат“ (Јовановић В. 2000, 49) – упадљиво истичу прежици анимистичких култова, попут култа предака, култа сунца и култа плодности. Другим речима, онако како је нпр. крсна слава српскоправославна, светосавска „замена“, односно реинтерпретација одређеног „паганског култа“ (Bogdanović 1961, 207), тј. свечаност „изаткана од црквених, опште-православних, и народних, опште-словенских и специјално српских, елемената“ (Грујић 1930, 63), тако је, по свему судећи, и давање привременог имена, у првом реду светачког, српскоправославна реинтерпретација прастарог обичаја (у најмању руку прасловенског)²⁹ да се као привремено даје име које ће бити или „страшно“ или „ружно“. Апотропејско дејство које привременим именима у таквој реинтерпретацији недостаје у односу на (изворна) заштитна са (изворно) народног становишта надомештено је, изгледа, замишљеним деловањем свештеникове молитве и благослова посредованог освећеном водом (као и замишљеним свечевим покровитељством).

И у датом се случају, међутим, показује да процес *инкултурације* или *укултуровљења*, односно „увођења јеванђеља (црквеног живота)“ у друге културе „није једносмеран“, него да представља „сусрет који мења и обогаћује и културе и хришћанство“ (Vukašinović 2009, 152). Заменивши један прастари обичај, српска је црква, наиме, у сусрет њему, односно култури из које је потекао, ипак изменила и своју праксу, утолико што се изворно знаменовање у ствари обављало – у најмању руку откако тај чин памте писана сведочанства, дакле од VIII в. – „у осми дан по рођењу детета“ (свакако отуда што је и „Богомладенцу Христу“ име дато „у осми дан после рођења“). У пракси Српске православне цркве тај се чин, међутим, обавља „у први дан када се роди дете“ или „првих дана по рођењу“ (ЕР, s. v. *знамење*, 730, s. v. *име*, 777).

Етнографски запис од којег смо кренули показује још нешто: да је процес *инкултурације* или *укултуровљења* „трајни дијалог“ култура и хришћан-

²⁷ В. SMR, s. v. *крсно име*, Божић, Ђурђевдан, а за више података Sinani 2013.

²⁸ В. нпр. Radulović L. 2007, 110; Vukašinović 2009, 153.

²⁹ Уп. нпр. Ковачев 1995, као и Архиповљев коментар у Unbegaun 1989, 334.

ства (Vukašinović 2009, 152). Јер док су се у Грбићево доба неки у околини Бољевца уздали у овде оцртану реинтерпретацију обичаја наслеђеног од предака, употребљавајући име дато „на водици“, неки су од тог имена код куће одмах одустајали, држећи се заштитних имена изворне, прехришћанске мотивације, у чему на српском етничком простору сигурно нису били једини.³⁰

Провера семантичког аспекта типологије:

Турче, Булче и Циганчица

Вербално маскирање новорођенчади заштитним именима било је у околини Бољевца, констатовали смо, привремено и генеричко, а називи припадника ромског и турског народа у речене су сврхе употребљавани не само ту него и на другим пунктовима српског етничког простора, нпр. у Мокрој Гори (*Турчин, Булица*³¹) и у околини Сврљига (*Циганче*). У Хомољу су, с обзиром на другачији етнички састав суседства, у истој служби пак били називи припадника других народа: *Влашче, Бугарче*.³² Последњи податак наводи на закључак да није вероватно, мада је у начелу могуће, да су одговарајућа имена у околини Бољевца нечисто одвраћала застрашивањем, отуда што се за Турке веровало да „ђаволи неће њима као својима ништа да науде“ (Trojanović 1911, 74), а за Роме да имају „нека натприродна својства“, штавише „демонску моћ“, те да нечисто „увек“ могу да „надмудре и победе“ (SMR, s. v. *Цигани*, 456). Пре ће бити да су и у околини Бољевца Другога, који оду-дара „својим изгледом, својом културом, својим занимањима, својим друштвеним положајем“ (Bandić 1991b, 141), просто сматрали туђим и стога „неуречним“³³.

³⁰ „По Црној гори и Ерцеговини, а и по неким планинским опћинама Боке которске за неко вријеме, а може проћи и неколико година не крсте ђецу, нити их зову оним именом ког му је поп при крштењу водице намијенио [...]“ (Vrčević 1888, 83–84), него очигледно заштитном јединицом типа *Шуто* ’ћелави’, *Шуњо* ’уњкави’, *Мргуд* ’намрштени’, па и *Турчин*, која макар мушкоме „доклен је жив заостане и пошто му поп на крштењу име стави“. В. и фусноту 21.

³¹ Истини за вољу, *була* је у основном значењу *муслиманска жена*, али је у употреби, тачније у народском регистру, тај назив био семантички еквивалентан називу *Туркиња*; уп. ове народне стихове из једне од Вукових збирки: „Је ли була родила Турчина... / да удари на Карадаглију, / Црну гору ватром да опали, / а седморо Брда подарачи“ (RSA, IX, s. v. *Карадаглија*, 269).

³² В. фусноте 14, 16 и 21.

³³ В. фусноту 43.

Провера семантичког аспекта типологије: *Чоре*

Пошто му је исходишна заједничка именица *чѡра* 'девојчица; младо женско челаде' – коју „poznaje širok potes od sjeveroistoka Crne Gore do jugoistoka i središnjeg dijela Srbije“³⁴ (Ivanović 2021a, 317)³⁵ – слично важи за мушко име *Чоре*. Мада је, наиме, у начелу могуће да су мушку новорођенчад укућани вербално маскирали у девојчице стога што „женском детету не могу зле душе наудити“, односно стога што „у сваку женску главу има (као у мачку) седам душа“, пре ће бити да је разлог томе био што се женска деца „мање цене него мушка“ и отуда сматрају неподложном уроку или макар мање „уречном“ од мушке (Ђорђевић Т. 1938, 83).

³⁴ На само два, много ужа подручја ван тог ареала исти облик означава овцу (у Кучима), односно крмачу (у Паштровићима). Друго зоонимско значење у међувремену је, међутим, оспорено податком да се крмача у Паштровићима ипак назива *ѡром* (Jovanović М. 2022), а онда и нашим закључком да је хапаксна лема *чѡра* 'крмача' у RJA и RMS у ствари филолошки фантом, који потиче искључиво од грешке при штампању Љубишиних *Причања Вука Дојчевића*. Као таква, ова се лема не би смела уносити у одговарајући том RSA, што се десило нпр. глаголу стиха *распрсне ли пунуљ цв'јетни...*, погрешно рашчитаног с преписа Његошеве песме „Ноћ скупља вијека“ похрањеног у Руској националној библиотеци у Петрограду. У искривљеном, непостојећем облику *васпрсне* тај се глагол, наиме, обрео не само код М. Решетара (1912) и П. Поповића (1913) него и у речнику уз прво издање Његошевих целокупних дела (1954). Пошто је годину дана касније пронађен аутограф песме, поменута је грешка уочена и исправљена, али се фантомски глагол *васпрснути* ипак ушуњао у речник уз сва каснија издања Његошевих целокупних дела, а одатле – и у RSA (Marojević 2017, 589, 615–617, 638).

³⁵ Након објаве наведеног чланка приспело је још грађе, али се она сва уклопила у слику насталу чланком, односно у њиме оцртане ареале и у њиме попуњена етимолошка решења. Прво нам је М. Луковић (с Балканолошког института САНУ) љубазно скренуо пажњу на податак да се именица *чора* 'девојка' бележи и у Ибарском Колашину (Božović 2002, 185), чији се становништво махом доселило у XVIII в. – на малтене опустело земљиште – из Колашина и околине те осталих (црногорских) Брда, задржавши се извесно време у горњем Полимљу, а онда и у Рожајама (Божовић 2002: 16–18). Лемама у међувремену објављених дијалекатских речника посведочено је, осим тога, да се именица *чора* 'девојчица; девојка' употребљава и у околини Берана (Radojević 2021) и Петњице (Došljak 2020). Једино је одступање од ареала који смо оцртали, а заправо само његова допуна, податак да се у Темској код Пирота, додуше „рет[ко]“, користе вокативом *чоре* 'девојчице; кћери' (Zlatković 2020). Што се тиче облика *ѡра*, за који смо реконструисали исти влашки, односно влат. етимон, треба рећи да је у међувремену он регистрован на још двама пунктовима: у околини Бијелог Поља (Bašanović-Čečović 2020), са значењем *девојчица*, и у Грбљу (Pecelj-Ivetić 2021), са значењем *крмача*.

У мотивацијској основи овог заштитног имена не лежи, мислимо, чињеница да је смртност женске деце била (и остала) мања од смртности мушке (в. нпр. Vuletić 2022). Прво, разлика није тако знатна. Друго, у том случају не би било аналогije са заштитним именима која потичу од етнонима; прецизније речено, чињенице које леже у мотивацијској основи потоњих биле би противречне, јер су у језичкој слици света српског народа Роми врло издржљиви, отпорни, док су Турци, баш напротив, неиздржљиви; уп. нпр. устаљено поређење *Натркује као зима на гола Турчина* (SNP 3258) са фразеологизмом *Од тога би и Циганка побацила* 'каже се кад се некоме нуди јак, зачињен напитака или јело' (RSJ, s. v. *Циганка*, 1457).

Провера семантичког аспекта типологије: *Кежа*

Будући да су у наведеном Грбићевом запису сва остала имена добијена (делимичном) онимизацијом именица које су првобитно биле заједничке (као *Чоре* и *Булче*, односно *чора* и *була*), евентуално на међи заједничких и властитих (као *Турче* и *Циганчица*, односно *Турци* и *Цигани*),³⁶ нема разлога сумњати да је таквог порекла и име *Кежа*. Које му је апелативно значење пак било првобитно, покушаћемо да одговоримо полазећи од могућности да је било управо оно које за међусобно истокорене именице *кежа* и *кеза* велики Академијин речник (RSA) одређује као исходишно и(ли) најраспрострањеније – 'особа која се стално кези, цери, осмехује кривећи уста и показујући зубе (об. не пуштајући гласа)'.

У том би случају, пошто се одговарајућа физиономија може доживети и као ружна и као страшна, име *Кежа* у пучкој имагинацији могло служити било заваравану нечистих сила и бића, било њиховом застрашивању, баш као и заштитна имена *Мргуда* и *Мргудача* (Ivanović 2023). Другу могућност, одвраћања застрашивањем, првој могућности, одвраћања заваравањем, претпоставља чињеница да се у грађи RSA (IX, 419, 447) као називи за „неко измишљено страшило“, односно „страшило у лику бабе која кези зубе“ потврђују именице *кѣзѹн* (у двама рукописним збиркама речи – Херцеговој из Далмације и Борјановићевој из БиХ, Хрватске и Срема) и *кѣчизуба* (у етнографском запису из БиХ)³⁷, па и једна загонетка с мотив-

³⁶ За аргументацију става да етноними, посебно у исходишном, множинском облику, чине слој на граници ономастичког и апелативног фонда в. Ivanović 2021b.

³⁷ „*Kečizube*. [...] Sve iščekaju, kad će ko proći od insana, a one ga izdale gledaju, pa samo iskeče zube, više ništa, prema onom insanu, koji ih i ne vidi [...] – a on preko glave na zemlju, kô i svijeca. Zađe mu svijest od toga samo njihova kečenja. [...] A nima to teferić (veseļe): da popucaju i da se povaļaju od smijeha, kad komu to učine. I sad se to događa onim, koji putuju kroz gore i planine, ali sve na mañe izlazi, dok i toga s duñaluka nestane, kô i mnogo nešta“ (Zovko 1901, 140).

ним глаголом *кечити* (*се*)³⁸. Да је макар прва именица и сама служила као мушко заштитно име, рецимо у Старој Црној Гори (*Хасан Кезунов*), свједочи Вук (SR 1852, s. v. *надимак*).

Варијација непочетног сугласника у основи мотивног глагола, *кѣзити* (*се*): *кѣчити* (*се*), не би се – међутим – смела игнорисати, мада изреда даје повратне глаголе више или мање сличног значења и негативне конотације које дерексификују допуна именицом *зубе*, а знатно ређе и именицом *уста*. Истом етимолошком гнезду, извесно експресивних, вероватно и ономатопејских јединица, припадају – наиме – и глаголи *кѣсити* (*се*), *кѣцити* (*се*) и *кѣљити* (*се*), што је утврдио П. Скок (ERHSJ, II, s. v. *kesiti* (*se*), 75–76), признајући у исти мах да је „semantički razvitak“ од њих изведених именица – попут *кѣжа* „reku malom ženskom djetetu (u Lici)“, *кѣмужа* „šaljiv naziv za maleno žensko (u Lici)“, *кѣзмељ* „šaljiv nadimak za omaleno čelade (u Lici)“, *кѣзме* „mlado prase“³⁹ или *козле*“ (RJA) – „nejasan“.

Јаснији тај развој, ипак, постаје ако се сагледају дефиниције именица *кѣза* „1. šaljiv nadimak za žensko koje vavije drži zube iskešene (u Lici). 2. prase godišnače“ и *кѣља* „žensko dijete, koje se keļi, a poslije i svako malo žensko dijete (u Lici)“ (RJA), а нарочито лексичких јединица које Скоку нису стајале на располагању, а нама су доступне захваљујући RSA. У питању су именице *кѣљо* '1. онај који је малог раста, кепец; 2. онај који је без зуба, безуб', *кѣљац/кѣљан* 'ружан човек великих и ретких зуба' (у Бос. Грахову), *кѣљота* 'онај који је истурених, извртањених усана' (у Лици), *кѣљѡв* 'онај који је риђе косе, об. туђинац', *кечибабац* 'закржљала шљива' (у Слав. Пожеги), *кезибана* 'веома мршава жена' (у Врању), *кѣца* '1. хром човек, ћопавац (у Врању); 2. житко блато (у Бос. Грахову)', глагол *кѣљати* 'храмати, ћопати' (у Левчу), прилог *кѣљаво* 'слабо, лоше, безуспешно', те придеви *кѣљав* '1. неразвијен, кржљав (о момчету, кукурузном клипу итд., у Хрв. Дубици); 2. мек (о паленти, у Лици)' и *кѣцав* 'кржљав, слабуњав (о детету)'.⁴⁰

³⁸ Први пут је загонетка о којој је реч донета у SR 1852 (s. v. *кечити*, 269): „Пут тебе иде, очи бечи, зубе кечи, а тебе све на мање живот долази“, али без извора и одгонетке. Рукописну збирку В. Врчевића, која је „купљена по Херцеговини, Црној Гори и Приморју“, као извор, и одгонетку „туђи пас, кад хоће да уједе“ први је навео С. Новаковић (1877, XI, 161). Исту загонетку, с другачијим, стандардним дативом личне заменице („tebi“), Бањалучанин И. Ф. Јукић (1861, 188, 192) пак доноси с битно другачијом одгонетком: „sjena od čovjeka“. Анализа обеју одгонетак наводи на закључак да прва није изворна, док се другом сатирично приступа народном веровању у „кечизубе“ (в. претходну фусноту).

³⁹ Прецизније речено, „једногодишње прасе, које још сиса, назиме“, у Далмацији, Лици, Босни... (RSA, IX, s. v. *кезме* и *кезмић*, 419).

⁴⁰ Слична је семантика варијаната са /ц/, које бележи RSA: *кѣца* 'женско дете, девојчица' (у Комарници код Шавника), *кѣцав* 'онај који је малог раста,

Како се „мало дете никад не смеје гласно, него се кељи“ (према Павловићевој рукописној збирци речи из Злакусе код Ужица; RSA, IX, s. v. *кељити се*, 423), може бити да се семантичко обележје мало у овде предоченим пејоративним лексемама (услед језику универзално својствене тежње субјектификацији, а у ствари, посебно у означавању људских бића, односно њихових особина, пејорацији)⁴¹ постепено замењивало правцем НЕРАЗВИЈЕНО > СЛАБО > МРШАВО > РУЖНО > на ма који начин негативно маркирано у изгледу (риђокосо, безубо, ђопаво), или пречим путем, с обзиром на семантику мотивних глагола, помоћу метафоре (‘онај који стално изгледа као да се кези’), обележјима ИЗВРАЋЕНИХ УСАНА И КРУПНИХ ЗУБА. Постепена замена семантичких обележја у истом је етимолошком гнезду могла кренути и од обележја КРИВО, које налазимо у значењу свих мотивних глагола (‘– кривећи уста –’), а посебно глагола *кѣчити* ’2. кривити, искривљивати; стајати нагнуто, искошено (о броду)’ (у Дубровнику; RSA; Војанић–Trivunac 2002),⁴² али би у том случају редослед био углавном обрнатан: КРИВО > ЂОПАВО > на ма који начин негативно маркирано у изгледу (БЕЗУБО, КРУПНИХ ЗУБА, ИЗВРАЋЕНИХ УСАНА, РИЂОКОСО), па и МРШАВО > СЛАБО > НЕРАЗВИЈЕНО > МАЛО.

Што се у предоченим пејоративним лексемама, без обзира на правац развоја њихове семантике и проблеме одговарајуће реконструкције, обележје ЖЕНСКО јавља знатно чешће него обележје МУШКО, без сумње је одраз виших стандарда који се у изгледу пред жене постављају у већини друштава, па и склоности патријархалног друштва да женско омаловаже пре него мушко, а као појава семантичког развоја код нас је већ регистровано у етимолошком гнезду других коренова, рецимо корена *мор*– (Ivanović 2021, 315, 317).

Биће, дакле, да је (делимично) онимизована заједничка именица *кежа* у околини Бољевца урок од деце требало да одврати завањавањем, свакако пре него застрашивањем, те да је уверењу у делотворност таквог одвраћања могло доприносити ма које од наведених семантичких обележја, укључујући ЖЕНСКО. Ако је ипак неопходно указати на једно, усуђујемо се изабрати КРЖЉАВО, НЕНАПРЕДНО,⁴³ и то из два разлога – стога што су на су-

неразвијен, кржљав, мршав (о детету, младунчету, па и одраслој особи)’ (у Левчу и Темнићу, Крушевцу, Параћину...). Располажући само дефиницијом *кѣмо* „šaljiv nadimak za omalena šojka (u Lici)“ (RJA), Скок закључује да је до замене непочетног сугласника сугласником /u/ у овде приказаном етимолошком гнезду довело „turgiziranje“ (ERHSJ, II, s. v. *kesiti* (*se*), 76).

⁴¹ В. нпр. Traugott–Dasher 2002, 282, као и Dragičević 2017, 272.

⁴² За етимолошке податке о осталим значењима, фонолошким варијантама и творбеним дериватима овог глагола в. Bjeletić 2006, 252–256.

⁴³ Будући да с патријархалног становишта није „лепо, драго и напредно“, те да и „нема разлога да буде уречено“ (SMR, s. v. *зле очи*, 200, s. v. *урок*, 445), кржљаво

седном а блискосродном говорном простору, дакле у бугарском дијасистему, богатом деривационом парадигмом посведочени и заједничка именица *кежо* 'неразвијен, мршав, слаб човек' и (вероватно заштитно) име *Кежо* (BER), а посебно стога што је у Дреници (на граници двају српских дијалеката, призренско-тимочког и косовско-ресавског, на којој је и Бољевац са околином) у служби заштитног имена, са апелативним значењем *слабуња-во*, посведочена варијанта *Кељо*.⁴⁴ Уколико смо у праву, онда би овај пример требало придружити парадигми привременог и генеричког вербалног маскирања новорођенчади пејоративним називима, чији су најекстремнији примери, *гад*, *гадура*, *поганац*, *скот*, забележени у Грузи.⁴⁵

Закључак

Будући да су по народном веровању уроку особито подложна мала деца, посебно новорођенчад (Ђорђевић Т. 1938, 50–51), те да се име уопште сматрало „пуноправним представником“, односно „замеником“ носиоца, како пред Богом и добрим духовима тако и пред нечистим силама и бићима (Tolstoj–Tolstaja 2000, 608), попут бабица, вештица, некрштенаца и баука, Срби су своје најмлађе унапред чували дајући им заштитна имена, односно имена која све наведене, претеће чиниоце замишљене околине треба да одврате било застрашивањем било заваравањем.

Иако се већина заштитних имена ексцерптираних не само из етнографских публикација него и из рукописних споменика може сврстати у једну од двеју поменутих категорија, остаје повелик број примера који се таквој подели опиру, макар на први поглед. Тако су називи припадника других, „туђих“ народа, попут јединица *Турче* и *Циганчица*, које су у служби заштитних имена потврђене на више пунктова српског етничког простора, у

је дете „неуречно“ (RJA) или (двосмислено) „неурољиво“ (RSA). Уп. оцену коју је по повратку из Млетака војвода Драшко изнео у Горском вијенцу: „Бјеше човјек те од средње руке; да не бјеше под оним именом [титолом, венецијанског дужда], не шћаше се бојат од урока“, као и припадајући коментар (Latković [1952] 1984, 289): „од *средње руке* – осредњи, просечан. Војв. Драшко мисли пре свега на физички изглед и лепоту дуждеву“. Још је експлицитнији био С. Љубиша: „Да није био принцип не би му нико рекао да је лијепи човјек, пак се не би бојао да га ко злијем оком уреће“ (Petrović Njeguš [1847] 1868, 82).

⁴⁴ „Skoro da svako dete [косметских Срба] ima dva imena: 'kumovsko' i 'majčino'. Kumovsko je oduvek bilo kršteno, a majčino od milošte ili prema antropološkim osobinama deteta, kao *Keljo* 'slabunjavao dete' [...], kako se to navodi u Drenici /s. Kotor-ge/“ (Vukanović 1986, 226–227). Макар је поменуто „мајчино“ име заправо било, очито је, заштитно.

⁴⁵ В. фусноту 20.

народној имагинацији могли служити и заваривању (будући да су дотични народи из различитих разлога били презрени и стога „неуречни“) и застрашивању (будући да су дотични народи сматрани хтонским, односно људством које је у дослуху с нечистим силама и бићима). Слично, мада у доста мањој мери, важи и за мушко име *Чоре* (исходишно 'девојчица'), које је за сада потврђено само у околини Бољевца.

Интерпретацију оваквих, граничних случајева – ако је инсистирање на категоризацији сваког примера уопште нужно – могли би помоћи, чини се, „чистији“ примери забележени на истом пункту, попут мушког имена *Кежа* забележеног баш у околини Бољевца. Оно је, наиме, првобитно вероватно означавало, као и дреничка варијанта *Кељо*, слабуњавог дечачића, што наводи на основу претпоставку да се накнадно онимизовало у сврхе лажног омаловажавања, малтене ниподаштавања самог носиоца, а онда и одвраћања на њега тобоже устремљених нечистих сила и бића. Заварано помишљу да је посреди нешто безвредно, нечисто би – мислило се – одустало од „кељавог“ детета и наставило пут следећег, могућег напреднијег, које заслужује демонску пажњу и наношење сваког народу замисливог зла до болести и смрти. Ако су се на истом пункту заштитна имена груписала око истог механизма дејства, што је логично мислити и тврдити, онда се може рећи да је вероватније да су и остала заштитна имена забележена у околини Бољевца (*Чоре*, *Турче*, *Циганчица*), без обзира на потенцијално амбивалентан карактер, служила – баш као и име *Кежа* – пре заваривању него застрашивању.

И док нас је на плану семантичких аспеката типологије заштитних имена запис С. Грбића можда завео на странпутице етимолошке методологије, на плану прагматичких аспеката исте типологије увиди наилазе на доста сигурнији терен. У питању су, наиме, увиди да су заштитна имена на неким ареалима српског етничког простора функционисала као привремена (до крштења или какве друге животне прекретнице) и генеричка (за сву децу истог пола), а не као стална и специфична, на каква смо навикли ишчитавајући етнографске записе из тзв. језгрених српских земаља. У заоставштини В. Карачића и В. Врчевића *Турчин* је, тако, једно од многобројних турских и уопште „страшних“ и(ли) „ружних“ имена, која су њихови носиоци носили углавном доживотно и у свим ситуацијама осим службених, дакле као додатно, док је *Турче* међу Бољевчанима (и не само њима) служило као једино име, али само до крштења, и то као изабрано међу само неколика намењена свој мушкој новорођенчади.

У коначном облику типологија коју предлагемо изгледала би, према томе, као на схеми 1. Да не буде забуне, дужни смо нагласити да су се прагматички аспекти такве типологије укрштали, од ареала до ареала, на разне начине, због чега познајемо и примере коју су у исти мах генерички и

стални (као *Бата/Браца* за сву угрожену мушку децу у средњем Потисју)⁴⁶. То ипак не имплицира да се у етнографској грађи целокупног српског етничког простора одређене тенденције не запажају врло јасно (пored очигледне законитости да су заштитна имена која функционишу као једина и стална морала бити специфична). Баш напротив, очигледно је да су привремена заштитна имена по правилу била генеричка и једина, а стална по правилу специфична и чешће додатна.

СРПСКА ЗАШТИТНА ИМЕНА

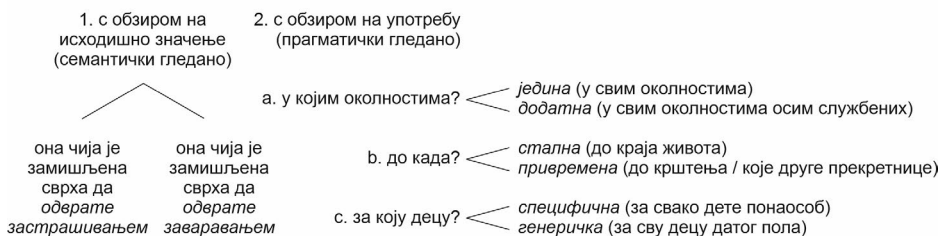

Схема 1: Типологија имена „од урока“ понуђена у Ivanović 2023, а проверена и допуњена у овом раду

Последњи увид имао би, штавише, и две важне импликације. Ако из рукописног споменика ексерптирамо име које је пореклом заједничка именица (као назив животиње или неке народности), једна од могућности коју ваља озбиљно размотрити била би и могућност да је реч о имену које је дато као привремено заштитно, али се из неког разлога задржало (што се привременим свечастим именима дешава и данас). Ваљало би, осим тога, у антропониими генерално преиспитати границе између властитих и заједничких именица, јер су генеричка привремена имена (строго гледано) само делимично онимизована (тек толико да заслуже велико почетно слово), штавише на само корак од перифраза типа *дијете, мали, пишо, пишоња, кууре, куроња* итд., које су из заштитних разлога гдегде надомештале име мушког новорођенчета чак и тако што су се међусобно смењивале у једном те истом разговору (Pižurica 1998, 72).

Међу увидима до којих смо дошли на основу Грбићевог записа на најсигурнији терен наилази увид да је обичај давања „страшних“ и(ли) „ружних“ заштитних имена код нас напуштан не само постепено него и уз вероватно залагање Српске православне цркве. Да би потиснула једну прехришћанску праксу, а да децу у очима остале кућне чељади не би лишила сваке заштите од нечистих сила и бића, у која се и даље веровало, српска

⁴⁶ „Кад се у породици не држе деца, па се роди мушко, онда се мајци не казује детиње име, а она се труди да га целога живота не сазна. Такво дете зову [...] *Бата* или *Браца*“ (Ђорђевић Т. 1941, 199).

је црква – наиме – по свему судећи увела обичај давања имена „на водици/ знамењу“. То је име такође било привремено, а по правилу и светачко. На децу која, као привремено, пак нису добила светачко име апотропејски би деловала управо освећена вода, по којој је обичај и назван, а која је помало, обично до крштења, доливана у воду за купање. Прихватање старог обичаја у новом, српскоправославном виду није, међутим, текло без тихог отпора, што осим Грбићевог записа показују макар још Врчевићев и Милосављевићев. То би, напослетку, значило и да је стари обичај у изворном виду најзад напуштен макар коју деценију након 1909. г., вероватно с таласом модернизације.

Референце

- Bandić, Dušan. 1986. „Funkcionalni pristup proučavanju porodične slave“. *Glasnik Etnografskog Instituta SANU* 35: 9–19.
- Bandić, Dušan. 1991a. „O pojmu 'narodna religija Srba'“. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 54–55: 179–184.
- Bandić, Dušan. 1991b. *Narodna religija Srba u sto pojmova*. Beograd: Nolit.
- Bašanović-Čečović, Jelena. 2020. *Rječnik govora okoline Bijelog Polja (Vraneška dolina)*. Podgorica: CANU.
- Begović, Nikola. 1887. *Život i običaji Srba-Graničara*. Zagreb: Narodne novine.
- BER: *B''lgarski etimologičen rečnik*, II, red. Vladimir Georgiev. Sofija: Marin Drinov. 2012.
- Bjeletić, Marta. 2006. *Iskovrnuti glagoli: Tipovi ekspresivnih preverbalnih formata (na srpskom i hrvatskom jezičkom materijalu)*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Blagojević, Natalija. 1984. „Običaji u vezi sa rođenjem, ženidbom i smrću u titovoužičkom, požeškom i kosjerićkom kraju“. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 48: 209–310.
- Bogdanović, Dimitrije. 1961. „Krsna slava kao svetosavski kult“. *Glasnik Srpske pravoslavne crkve* 42: 200–207.
- Bojanić, Mihailo i Rastislava Trivunac. 2002. „Rječnik dubrovačkog govora“. *Srpski dijalektološki zbornik* 49.
- Božović, Marinko. 2002. *Govor Ibarskog Kolašina*. Leposavić: Institut za srpsku kulturu.
- Brgles, Branimir. 2014. „Croatian medieval and early modern anthroponymy“. *Onoma* 49: 53–76.
- Collazo, Anja. 2019. „Apotropaic naming: A comparative study“. In *Namen im Geheimen*, Hrsg. von Stéphane Hardy et al., 137–166. Münster – Hamburg: Geheimsprachen.
- Čajkanović, Veselin. 1923. „Imena od uroka“. *Godišnjica Nikole Čupića* 35: 152–163.
- Čajkanović, V[eselin], priredio. 1934. „Vukova građa, II“. *Srpski etnografski zbornik*, br. 50, I–VI, 9–93.
- Čajkanović, Veselin. 1941. „Božić, njegovo poreklo i značaj“. *Srpski književni glasnik* 62 (1): 57–64.
- Došljak, Draško. 2020. *Rječnik gornjobihorskoga govora*. Podgorica: Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore.

- Dragićević, Rajna. 2010. *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Dragićević, Rajna. 2017. „Srpska leksikologija danas: Sadašnje stanje i perspektive“. *Južnoslovenski filolog* 73 (3–4): 259–290.
- Đorđević, Dragutin. 1958. „Život i običaji narodni u Leskovačkoj Moravi“. *Srpski etnografski zbornik*, br. 70.
- Đorđević, Tihomir. 1938. „Zle oči u verovanju Južnih Slovena“. *Srpski etnografski zbornik*, br. 53.
- Đorđević, Tihomir. 1941. *Deca u verovanjima i običajima našega naroda*. Beograd: Centralni higijenski zavod.
- EP: *Enciklopedija pravoslavlja*, I–III, uredio Dimitrije Kalezić. Beograd: Savremena administracija. 2002.
- ERHSJ: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, izradio Petar Skok, priredili Mirko Deanović i Ljudevit Jonke. Zagreb: JAZU. 1971–1974.
- Grbić, Savatije. 1909. „Srpski narodni običaji iz Sreza Boljevačkog“. *Srpski etnografski zbornik*, br. 14, 1–382.
- Grković, Milica. 1986. *Rečnik imena banjškog, dečanskog i prizrenskog vlastelinstva u XIV veku*. Beograd: Narodna knjiga.
- Grujić, Radoslav. 1930. „Crkveni elementi Krsne slave“. *Glasnik Skopskog Naučnog Društva*, br. 7–8, 35–75.
- Ivanović, Milan. 2021a. „Kognitivna semantika u etimologisanju leksema bez istorije pisane upotrebe: Prilozi pitanju o porijeklu imenice 'džora'“. *Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies* 31 (2): 311–328.
- Ivanović, Milan. 2021b. „Obličke i značenjske varijacije u etnonimima s posebnim osvrtom na ulogu u usvajanju norme srpskog jezika“. *Književnost i jezik* 68 (2): 391–405.
- Ivanović, Milan. 2023. „O semantičko-pragmatičkoj tipologiji imena 'od uroka' (povodom najskorijeg porasta u frekvenciji imena 'Vuk')“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 52, u štampi.
- Jovanović, Bojan. 2000. *Duh paganskog nasleđa u srpskoj tradicionalnoj kulturi*. Novi Sad: Svetovi.
- Jovanović, Miodrag. 2022. *Rječnik govora Paštrovića*. Podgorica: CANU.
- Jukić, I. F., ur. 1861. „Narodne zagonetke (produženje)“. *Bosanski prijatelj*, br. 3, 183–192.
- KGL: *The Cambridge Greek Lexicon*, I–II, edited by James Diggle et al. Cambridge – New York: Cambridge University Press. 2021.
- Kovačev, Nikolaj. 1995. Predgovor u *Čestotno-etimologičen rečnik na ličnite imena v s'vremennata b'lgarska antroponimija*, 7–26. Veliko T'rnovo: PIK.
- Kovačević, Ivan. 2015. *Istorija srpske antropologije*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta – Dosije studio.
- Latković, Vido. 1984. „Beleške i objašnjenja uz Gorski vijenac“. U *Celokupna dela Petra II Petrovića Njegoša*, III: *Gorski vijenac – Luča mikrokozma*, 217–314. Beograd: Prosveta – Cetinje: Obod.
- Loma, Aleksandar. 2008. „Stilske i sociolingvističke ravni praslovenskog jezika – rečnik i tvorba reči“. *Zbornik MS za slavistiku*, br. 73, 241–257.
- Ljubiša, Stjepan Mitrov. 1902. *Pričanja Vuka Dojčevića*, I. Beograd: SKZ.
- Marojević, Radmilo. 2017. „Rekonstrukcija rukopisnih i štamarskih grešaka“. U *Bi-lježnica – Noć skuplja vijeka: Kritičko izdanje i tekstologija djela Petra II Petrovića Njegoša*, 571–640. Podgorica: CID.

- Milosavljević, Sava. 1914. „Srpski narodni običaji iz Sreza Omoljskog“. *Srpski etnografski zbornik*, br. 19, 1–442.
- Milošević, Žarko. [1991]. *150 godina školstva Opštine Boljevac: 1840–1990*. Zaječar: Istorijski arhiv „Timočka krajina“.
- Nikolić, Vladimir. 1910. „Iz Lužnice i Nišave“. *Srpski etnografski zbornik*, br. 16.
- Novakov, Dragana. 2017. „Zaštitna imena u Dečanskom pomeniku (1595–1938)“. *Arheografski prilozi* 39: 137–148.
- Novaković, Stojan, ur. 1877. *Srpske narodne zagonetke*. Beograd: Zadužbina Čupićeva.
- Pecelj, Slobodan i Đorđija Ivetić. 2021. *Grbaljski riječnik: Govorite li grbaljski?*. Radanovići: Matica Boke.
- Petrov, N. V. 2014. «Durnoj glaz: Tradicija, sovremennost’, Internet». U *Sila vzgljada: Glaza v mifologii i ikonografii*, red. D. I. Antonov, 317–355. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj humanitarnyj universitet, Centr tipologii i semiotiki fol’klora.
- Petrović, Petar. 1948. „Život i običaji narodni u Gruži“. *Srpski etnografski zbornik*, br. 58.
- Petrović, Sreten. 1992. *Kulturna istorija Svrlljga, I: Mitologija, magija i običaji*. Niš: Prosveta – Svrlljg: Narodni univerzitet.
- Petrović, Sreten. 2014. *Srpska mitologija (u verovanju, običajima i ritualu)*. Beograd: Dereta.
- Petrović Njeguš, Petar. 1868. *Gorski vijenac* (prenio na latinicu s tumačenjem S. Ljubiša). Zadar: Matica Dalmatinska.
- Pižurica, Mato. 1998. „Zaštitno ime (iz lokalne perspektive)“. *Folklor u Vojvodini* 10: 69–73.
- Podol’skaja, N. V. 1988. *Slovar’ ruskog onomastičeskoj terminologii* (red. A. V. Supersanskaja). Moskva: Nauka.
- Radić, Prvoslav. 1982. „Iz onomastike sela Miloševa u Velikom Pomoravlju“. *Onomatološki prilozi* 3: 419–458.
- Radojević, Danijela. 2021. *Rječnik govora okoline Berana*. Podgorica: CANU.
- Radulović, Ilija. 1936. „Narodna verovanja u Zeti“. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 11: 54–63.
- Radulović, Lidija. 2007. „Koncepti Dušana Bandića: Narodna religija i narodno pravoslavlje u kontekstu istraživanja religije u domaćoj etnologiji XX veka“. U *Antropologija savremenosti*, uredio Saša Nedeljković, 102–122. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU. 1880–1976.
- RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, I–VI. Novi Sad: MS (I–III i Zagreb: MH). 1967–1976.
- Room, Adrian. 1996. *An Alphabetical Guide to the Language of Name Studies*. Lanham – London: The Scarecrow Press.
- RSA: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, I–(XXI). Beograd: Institut za srpsk(ohrvatski) jezik SANU. 1959–(2020).
- RSJ: *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska. 2011.
- RSR: *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, uredili Ivan Klajn i Milan Šipka. Novi Sad: Prometej. 2008.
- Sikimić, Biljana. 1998. „Nevestinska imena: Od hipokoristika do pejorativa“. *Srpski jezik* 3: 29–55.

- Simonović, Dragutin. 1959. *Botanički rečnik naučnih i narodnih imena biljaka sa imenima na ruskom, engleskom, nemačkom i francuskom jeziku*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik SAN.
- Sinani, Danijel. 2013. *Demoni i rituali: Periodični rituali i demonologija narodne religije Srba*. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Sitkei, Dóra. 2018. “Apotropaic names in different cultures”. *Onomastica Uralica* 13: 211–223.
- SMR: *Srpski mitološki rečnik*, izradili Špiro Kulišić, Petar Petrović i Nikola Pantelić. Beograd: Etnografski institut SANU – Interprint. 1998.
- SNP: *Sabrana dela Vuka Karadžića*, IX: *Srpske narodne poslovice* (priredio Miroslav Pantić). Beograd: Prosveta. 1965.
- SR 1852: *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima*, skupio ga i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić. Beč. 1852.
- Šćepanović, Mihailo i Snežana Bauk. 2003. „Terminologija srpske antroponimije“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 32 (3): 241–250.
- Tešić, Momčilo. 1988. *Narodni život i običaji požeškog kraja*. Požega: Razvigor.
- Tolstoj, N. I. i S. M. Tolstaja. 2000. «Imja v kontekste narodnoj kul'tury». U *Jazyk o jazyke*, red. N. D. Arutjunova, 597–624. Moskva: Jazyki ruskoj kul'tury.
- Tolstoj, Svetlana i Ljubinko Radenković, red. 2001. *Slovenska mitologija (enciklopedijski rečnik)*. Beograd: Zepther Book World.
- Traugott, Elizabeth & Richard Dasher. 2002. *Regularity in Semantic Change*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Trebješanin, Žarko. 2008. *Predstava o detetu u srpskoj kulturi*. Beograd: Sofos.
- Trojanović, Sima. 1911. „Glavni srpski žrtveni običaji“. *Srpski etnografski zbornik*, br. 17, 1–238.
- Unbegaun, B. O. 1989. *Russkie familii* (perv. i red. B. A. Uspenskij). Moskva: Progress.
- Vrčević, Vuk. 1881. *Niz srpskih pripovijedaka (većinom o narodnom sudenju po Boki, Crnoj Gori i Hercegovini)*. Pančevo: Knjižara braće Jovanovića.
- Vrčević, Vuk. 1888. *Pomanje srpske narodne svečanosti uz mimogredne narodne običaje*. Pančevo: Knjižara braće Jovanovića.
- Vukanović, Tatomir. 1940. „Lična imena kod Srba“. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 15: 56–74.
- Vukanović, Tatomir. 1986. *Srbi na Kosovu*, II. Vranje: Nova Jugoslavija.
- Vukašinović, Vladimir. 2009. „Kritički osvrt na teološku misao Veselina Čajkanovića“. *Crkvene studije* 6: 145–156.
- Vuletić, Aleksandra. 2022. „Mortalitet muškaraca i žena u Srbiji 1862–1910“. *Istorijski časopis* 71: 411–431.
- Zečević, Slobodan. 2008. *Mitska bića srpskih predanja*. Beograd: Službeni glasnik.
- Zlatković, Dragoljub. 2020. „Druga dopuna 'Rečniku pirotskog govora'“. *Srpski dija-
lektološki zbornik* 67: 123–297.
- Zovko, Ivan. 1901. „Vjerovanja iz Herceg-Bosne, II“. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 6 (1): 115–160.

Milan Ivanović

University of Montenegro, Faculty of Philology

mipozega@yahoo.com

*About the Semantic and Pragmatic Typology
of Names Giving Protection from 'the Evil Eye':
With Reference to an Ethnographic Record from Boljevac*

The semantic and pragmatic typology of protective names which we have previously proposed – with reference to the latest increase in the frequency of the name *Vuk* (originating from Serbian *vuk* ‘wolf’), registered in Montenegro and Serbia – is in this paper examined and complemented using an interdisciplinary method, starting from the record made by Savatije Grbić in 1909 in the then Boljevački District, where he worked as a teacher, about the names of babies born to Serbian families. Given in order to allegedly protect against demonic creatures and forces (such as witches and spells), the names were used until baptism, and in case of female newborns, they were: *Cigančica* ‘little Roma girl’ and *Bulče* ‘little Muslim girl, i.e. Turkish girl’, while in case of male newborns, they were: *Turče* ‘little Turk’, *Čore* ‘little girl?’ and *Keža* ‘weakling’?. By interpreting one by one the above names, and especially *Čore* and *Keža*, we examine the semantic aspect of the typology, deducing that these are the names whose alleged purpose was to ward off all that is demonic by way of *deception* (as opposed to names such as *Vuk*, whose alleged purpose was to ward off all that is demonic by way of *intimidation*). The pragmatic aspect of the typology, consisting of the previously proposed form only of the division into the *only* and *additional* protective names (for any use, or for all uses except for the official one), is hereby complemented – based not only on Grbić’s record, but also on ethnographic records from other locations within the Serbian ethnic area – by the division into *generic* and *specific* protective names (for all male or female children in the given region, or for each one individually), and by the division into *temporary* and *permanent* protective names (until baptism, i.e. any other milestone, or until the end of life), deducing that in the region surrounding Boljevac protective names were generic and temporary. We also establish (and this for the first time in Serbian academia) the origin and meaning of the custom of giving a newborn an *ime na vodici/znamenju* ‘temporary Christian name given before baptism, right after the first blessing with holy water’, deducing that the Serbian Orthodox clergy – in the way of St. Sava (in the way that, for example, in celebrating the family patron saint’s day, *krsna slava* in Serbian, the ancestor cult and/or the fertility cult were replaced by the cult of the family patron saint) – probably replaced (but not at once!) protective names, which were usually either “horrible” or “ugly”, with specific temporary names which were neither

“horrible” nor “ugly”, often naming newborns after the saint whose day was celebrated in the days around their day of birth.

Key words: protective names, prophylactic names, apotropaic names, temporary Christian name, anthroponymy, folk culture, the Serbian language

*Sur la typologie sémantico-pragmatique des prénoms « de protection »:
À propos d'un document ethnographique de Boljevac*

En prenant comme point de départ le document sur les prénoms des nouveau-nés qu'à laissé en 1909, Savatije Grbić, dans le canton de Boljevac d'alors, par une approche interdisciplinaire nous vérifions et complétons dans cet article la typologie sémantico-pragmatique des prénoms de protection que nous avons proposée auparavant à propos de la très récente augmentation de la fréquence du prénom *Vuk*. L'aspect sémantique de la typologie, qui dans la forme proposée est constitué par la répartition en unités dont la visée est d'écarter les forces et les êtres impurs par *l'intimidation* et les unités dont la visée est que les forces et les êtres impurs soient écartés par la *duperie*, nous vérifions par l'interprétation des prénoms de la liste de Grbić un par un, et notamment de deux d'entre eux – *Čore* et *Keža*. Nous complétons l'aspect pragmatique de la typologie proposée, constituée seulement d'une répartition en prénoms de protection uniques et supplémentaires, par une classification en prénoms *génériques et spécifiques* (pour tous les enfants masculins, ou féminins dans l'aire de répartition donnée, ou pour chacun d'entre eux individuellement), puis par une répartition en prénoms *temporaires* et *permanents* (jusqu'au baptême ou quelque autre tournant, ou jusqu'à la fin de la vie), déterminant au passage l'origine et la signification des coutumes consistant à donner le prénom à un nouveau-né « sur eau sanctifiée/insigne ».

Mots clés: prénoms de protection, prénoms prophylactique, prénom sur eau sanctifiée, prénom sur insigne, anthroponymie, culture populaire, langue serbe

Primljeno / Received: 18.02.2023

Prihvaćeno / Accepted for publication: 17.07.2023